

Історія

УДК 323.13:316.647.6(=161.2)(091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15545113>

Вплив ідей Миколи Хвильового на погляди й діяльність Леоніда Плюща

Паска Богдан Валерійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

Турчина Людмила Валеріївна,

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка», Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0390-3195>

Коломієць Катерина Мічеславівна,

магістерка, завідувачка навчальної лабораторії безпілотних та літальних технологій кафедри електропривода і автоматизації промислових установок Національного університету «Запорізька політехніка», Україна, <https://orcid.org/0000-0002-2007-1610>

Мозуленко Дмитро Іванович,

старший викладач кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка», Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0428-9265>

Прийнято: 15.05.2025 | Опубліковано: 29.05.2025

***Анотація.** Метою статті є вивчення впливу ідей українського письменника й публіциста Миколи Хвильового (1893–1933) на погляди, громадську й літературознавчу активність дисидента Леоніда Плюща (1939–2015). Методологічною основою статті є принципи об'єктивності, всебічності, наступності, історизму. У роботі використано методи аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, ретроспективний, метод типології, метод порівняння та зіставлення інформації з різних джерел. Наукова новизна зумовлена незначною увагою сучасних українських істориків до проблеми зв'язку поколінь представників «Розстріляного Відродження» 1920-х рр. та дисидентського руху 1960-х – 1970-х рр. У статті вперше простежено ідейний вплив Миколи Хвильового на світогляд та діяльність Леоніда Плюща в контексті досліджуваної епохи. Автори роблять висновок, що порівняльний аналіз ідейної спадщини Миколи Хвильового та громадсько-літературної діяльності Леоніда Плюща засвідчив глибоку тяглість української інтелектуальної традиції спротиву імперському гнобленню та прагнення до національної свободи. Попри часову дистанцію та різні історичні обставини, обидва діячі стали носіями подібного ідеологічного коду – українського націонал-комунізму з чіткою європейською орієнтацією. Ідеї М. Хвильового про культурну незалежність України, відмову від провінціалізму й російської гегемонії, пошук нової мистецької якості стали тим підґрунтям, на якому пізніше формувався світогляд Л. Плюща. Світоглядна еволюція Леоніда Плюща, його переорієнтація на українські національні цінності, опір советській тоталітарній системі, а також глибоке зацікавлення спадщиною «Розстріляного Відродження» – зокрема постаттю М. Хвильового – свідчать про живий зв'язок поколінь борців за українську духовну, культурну та політичну емансипацію. Його науково-літературна праця, присвячена М. Хвильовому, є не лише глибоким аналітичним дослідженням, а й моральною даниною видатному попереднику. Дослідження виявило маловивчений, проте*

концептуально важливий аспект української історії ХХ століття – спадкоємність ідейного опору в межах інтелектуального дискурсу, що об'єднав представників різних поколінь: від націонал-комуністів 1920-х до дисидентів 1970-х рр. Подальше вивчення цього зв'язку може суттєво поглибити розуміння як природи українського спротиву, так і механізмів формування національної ідентичності у складних умовах імперського та тоталітарного тиску.

Ключові слова: Микола Хвильовий, Леонід Плющ, памфлети, зв'язок поколінь, «Розстріляне Відродження», український дисидентський рух, націонал-комунізм.

The influence of Mykola Khvylovy's ideas on the views and activities of Leonid Plyushch

Bohdan Paska,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

Lyudmyla Turchyna,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and General Language Training of the National University "Zaporizhzhia Polytechnic",
Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-0390-3195>

Kateryna Kolomiets,

Master, Head of the Training Laboratory of Unmanned and Flying Technologies of the Department of Electric Drive and Automation of Industrial Installations of the National University "Zaporizhzhia Polytechnic", Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-2007-1610>

Dmytro Mozulenko,

Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Studies and General Language Training of the National University "Zaporizhzhia Polytechnic",
Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0428-9265>

***Abstract.** The purpose of the article is to study the influence of the ideas of the Ukrainian writer and publicist Mykola Khvylyovy (1893 – 1933) on the views, public and literary activity of the dissident Leonid Plyushch (1939 – 2015). The methodological basis of the article is the principles of objectivity, comprehensiveness, continuity, and historicism. The work uses methods of analysis and synthesis, problem-chronological, retrospective, typology, and comparison and collation of information from various sources. The scientific novelty is due to the insignificant attention of modern Ukrainian historians to the problem of the connection between the generations of representatives of the “Executed Renaissance” of the 1920s and the dissident movement of the 1960s and 1970s. The article traces for the first time the ideological influence of Mykola Khvylovy on the worldview and activities of Leonid Plyushch in the context of the era under study. The authors conclude that a comparative analysis of the ideological heritage of Mykola Khvylyovy and the public and literary activities of Leonid Plyushch has demonstrated the deep continuity of the Ukrainian intellectual tradition of resistance to imperial oppression and the desire for national freedom. Despite the time distance*

and different historical circumstances, both figures became carriers of a similar ideological code – Ukrainian national communism with a clear European orientation. M. Khvylovy's ideas about the cultural independence of Ukraine, the rejection of provincialism and Russian hegemony, and the search for a new artistic quality became the basis on which L. Plyushch's worldview was later formed. Leonid Plyushch's ideological evolution, his reorientation to Ukrainian national values, resistance to the Soviet totalitarian system, as well as his deep interest in the legacy of the "Executed Renaissance" – in particular, the figure of M. Khvylovy – testify to the living connection of generations of fighters for Ukrainian spiritual, cultural and political emancipation. His scientific and literary work dedicated to M. Khvylovy is not only a deep analytical study, but also a moral tribute to his outstanding predecessor. The study revealed a little-studied, but conceptually important aspect of Ukrainian history of the 20th century – the continuity of ideological resistance within the intellectual discourse that united representatives of different generations: from the national communists of the 1920s to the dissidents of the 1970s. Further study of this connection can significantly deepen the understanding of both the nature of Ukrainian resistance and the mechanisms of national identity formation in the difficult conditions of imperial and totalitarian pressure.

Keywords: *Mykola Khvylovy, Leonid Plyushch, pamphlets, connection of generations, "Executed Renaissance", Ukrainian dissident movement, national communism.*

Постановка проблеми. Такі різні, розведені часом постаті, що їх може поєднувати? Микола Хвильовий (1893–1933) – видатний український письменник, провідний діяч Розстріляного відродження, та Леонід Плющ (1939–2015) – дисидент, правозахисник, очільник Закордонного представництва Української Гельсінської групи. Коли останній народився, першого вже 14 років як не було серед живих. Однак їх поєднало спільне негативне ставлення до совєтської влади, в лабетах якої вони опинилися. І

гасло М. Хвильового «Дайош Європу!» стало актуальним для Л. Плюща, який додав 1991 р. до нього «Україна: Дайош Європу!». Микола Хвильовий за своїми поглядами і переконаннями був ідейним комуністом, який намагався поєднати комуністичну ідею із ідеєю розвитку України і українського народу. Леонід Плющ у 1960-х – 1970-х рр. теж значною мірою перебував на позиціях марксизму-ленінізму, проте прагнув до демократизації українського режиму та задоволення національних вимог українського народу. Дисидент фактично був ідеологічним спадкоємцем поглядів М. Хвильового в нових умовах другої половини ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно історіографії проблеми, зазначимо, що постать М. Хвильового наразі достатньо вивчена, починаючи від видання 1938 р. С. Николишина «Націоналізм у літературі на Східних Українських Землях». Автор у перших рядках свого дослідження наголошує, що бере за «мірило основну світоглядну ознаку» [16, с. 1]. Надалі вчений, досліджуючи представників української літератури, характеризує М. Хвильового, як «центральну постать українського націоналізму на Східних Землях» [16, с. 22]. Впродовж Другої світової війни український інтелектуал В. Петров, закинутий для роботи за лінію фронту, випускає у світ 1944 р. своє дослідження «Українські культурні діячі – жертви більшовицького терору» [1, с. 164]. Не заглиблюючись у долю самого В. Петрова, процитуємо його думку: «З великою й наполегливою пристрасстю, з гарячковою піднесеністю, з ревністю відданого неофіта він (М. Хвильовий – Авт.) викладав у своїх памфлетах інтуїтивно або ж, краще сказати, емоційно щойно схоплені, ще не сформульовані конкретно ідеї» [21, с. 40]. У 1947 р. виходить друком праця О. Гана «Трагедія Миколи Хвильового» [4], виданій у Німеччині. Цей автор подав більш-менш розгорнуту біографію, заклавши в діаспорі сталу традицію вивчення позиції митця-націоналіста. Продовжив традицію позитивного висвітлення особи М. Хвильового Ю. Лавріненко у об'ємному виданні

«Розстріляне відродження. Антологія. 1917–1933». Характеризуючи М. Хвильового, автор пише: «велика зневага до нового ворога і володаря – російського комунізму, що так швидко показав своє одвічне хамське рило з-під нової своєї політичної одежі» [12]. Перевернулося з ніг на голову ставлення до постаті М. Хвильового на батьківщині наприкінці 1980-х рр. Спочатку це був М. Жулинський [6], потім додалися Ю. Ковалів [10], В. Артюх та Ю. Тимошенко [2]. Особливо слід приділити увагу дослідженням канадського професора М. Шкандрія, який вже понад 60 років приділяє увагу аналізу діяльності М. Хвильового [37; 38]. На сучасному етапі активним дослідженням функціонування радянського тоталітарного режиму на території України в міжвоєнний період, а також культурних діячів із покоління «Розстріляного відродження» 1920-х – 1930-х рр. займаються С. Кульчицький [11], Л. Турчина та І. Спудка [31], І. Лісна і Т. Михайлів [13].

Що ж до постаті Л. Плюща, то його громадську активність в контексті українського дисидентства фрагментарно простежено в узагальнюючих працях з історії антисоветського руху спротиву 1960-х – 1980-х рр. авторства дослідників Г. Касьянова [9], А. Русначенка [27], Ю. Данилюка та О. Бажана [5], Б. Паски [19]. Контекст протистояння українського дисидентства із радянським режимом розкрито у розвідках Ю. Шаповала [36], В. Марчука та Б. Максимця [14], В. Деревінського [39], Б. Паски [18; 20], В. Сухоручка [29], Р. Попелюк [26]. Біографічні довідки про Л. Плюща розміщені в енциклопедичних виданнях «Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» (автор Є. Захаров) [7] та «Рух опору в Україні: 1960–1990» [28]. Ключовим джерелом для дослідження біографії дисидента є його спогади «У карнавалі історії», які вперше побачили світ у видавництві «Сучасність» наприкінці 1970-х рр. [24; 25].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній українській історіографії кількість наукових досліджень, присвячених як представникам «Розстріляного Відродження», там і шістдесятниками-дисидентам, більш ніж достатня. Проте зв'язок цих поколінь діячів української культури, що прямо чи непрямо виступали проти утисків українського народу під советською владою в 1920-х та в 1960-х – 1970-х рр., наразі належить до малодосліджених сторінок вітчизняної історії. Вплив покоління 1920-х рр. на учасників українського дисидентського руху був беззаперечним. Рух спротиву 1960-х – 1970-х рр. бере своє пряме коріння з процесів часткової реабілітації жертв сталінських репресій, серед яких були, зокрема, Лесь Курбас та Микола Куліш. Такі представники «старшого покоління», як Борис Антоненко-Давидович, долучилися до формування світогляду багатьох учасників шістдесятницького руху. Очевидним є також непрямий ідейний вплив Миколи Хвильового на погляди й діяльність Леоніда Плюща, який наразі не отримав свого дослідження в історіографії. Єдине дослідження, що єднає постаті М. Хвильового та Л. Плюща, було опубліковано минуло року авторським колективом цієї статті [30].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення впливу ідей М. Хвильового на погляди, громадську й літературознавчу активність Л. Плюща. До завдань статті відносимо аналіз публіцистичних памфлетів М. Хвильового, дослідження впливу ідей письменника на становлення дисидента Л. Плюща, а також вивчення його літературознавчого дослідження, присвяченого постаті М. Хвильового. Методологічною основою статті є принципи об'єктивності, всебічності, наступності, історизму. У роботі використано методи аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, ретроспективний, метод типології, метод порівняння та зіставлення інформації з різних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування світогляду М. Хвильового припадає на межу 1910-х – 1920-х рр. Із переїздом до Харкова він яскраво проявив себе спочатку як поет, а згодом – як письменник. Початок 1920-х рр. можна охарактеризувати як час непевного періоду перебування советів при владі. Спочатку неп, потім голод 1921–1923 рр., за ним – проголошення політики українізації. Паралельно з цим відбувається хвиля повстань українського селянства. Отже, можемо говорити про певну нестабільність політичної ситуації в УСРР. Трохи згодом – протягом 1925–1928 рр. – відбувається літературна дискусія, в якій провідною фігурою став саме Микола Хвильовий. Йому належить цикл із чотирьох памфлетів, три з яких були опубліковані у ЗМІ, а два перших навіть вийшли окремими виданнями. А стосовно четвертого – «Україна чи Малоросія» – то його було віднайдено в архівних сховищах вже наприкінці 1980-х рр. вітчизняним дослідником доцентом Київського державного університету О. Мукомелюю. Вона була включена до збірки творів письменника в 1991 р.

Участь М. Хвильового у літературній дискусії фактично була відповіддю на маловартісні твори представників літературної організації «Плуг». Юрій Лавріненко з цього приводу писав таке: «На атаку Москви і її малоросійських слуг Хвильовий дав у 1925–1926 рр. відповіді, які одразу перетворили його на загальнонаціональну і міжнародну постать» [12, с. 407]. Для своєрідного «побиття» М. Хвильового було виставлено Г. Яковенка [16] із заміткою «Про критику і критиків в літературі», надруковану у додатку до «Вістей» під назвою «Культура і побут». Оскільки замітка напряду зачіпала М. Хвильового, він відразу на неї зреагував першим памфлетом «Камо грядеши» [34]. Основні питання, що піднімалися в цьому памфлеті, були наступними: Європа чи «Просвіта»? «сатана в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян». Микола Хвильовий твердив, що «Ахіллесовою п'ятою українського пролетарського письменства є не стільки брак відповідної

критичної літератури й критики, скільки брак самої літератури» [34, с. 397]. У висновках автор виступав за те, щоб нове мистецтво творилося «інтелектуально розвиненими, талановитими, геніальними людьми» [34, с. 403].

Другий памфлет має показову назву – «Думки проти течії». Починається цей памфлет з розділу під назвою «Дві сили». У підсумку після наведення багатьох аргументів М. Хвильовий приходить до висновку, «що в сьогоднішній літературі борються дві сили: перша – це та, яка орієнтується на Європу, друга – це та, яку використовує «Просвіта»» [33, с. 455]. Надалі М. Хвильовий вдається до «чіпляння ярликів» – він називає С. Пилипенка (читай «-енка») вульгарним марксистом, з огляду на його висловлювання у пресі [33, с. 459]. З памфлетів М. Хвильового можна скласти добірку афоризмів, настільки ними насичений текст: «справжня художня література, це та, що на паркані»; «Найлютішим ворогом пролетарського мистецтва є ідеологія зі столипінських "отрубів"» [33, с. 462].

Ще один цікавий епізод із цього памфлету – засудження культурного епігонізму: «...українська інтелігенція страждала і страждає на культурне позадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, мавпувати» [33, с. 471]. Натомість, з іншого боку, автор наводить і протилежний варіант: «ідеальний революціонер-громадянин (...) Панько Куліш» [33, с. 473]. Наприкінці памфлету, у якості висновку публіцист зауважує таке: «Всі ці літературні всеукраїнські ЦК зовсім не потрібні для письменника. Справа не в літературному ЦК, а в літературі» [33, с. 483].

Третій цикл мав назву «Апологети писаризму» і вийшов вже у 1926 р. Починається він із твердження, що літературна дискусія набула політичного характеру. Автор звинувачує на пряму С. Пилипенка в тому, що він став ідеологом т. зв. глитая (читай – куркуля): «Ви вгрузаєте в таку величезну

калошу, з якої й не вилізете» [32, с. 523]. У питанні стосовно мистецтва, після наведення величезного переліку помилок С. Пилипенка, М. Хвильовий доходить висновку: «Це – як аксіома, не «самозакоханість», (...) це ясність думки». У IV параграфі памфлету автор з'ясовує відмінність між «просвітительством» та просвітянством. М. Хвильовий розтовкмачує різницю, коли пише, що розуміє, що таке «просвітительство»: «Це – не «Просвіта» – так! Але сьогодні це є складова частина «Просвіти»» [32, с. 535]. Тов. Пилипенко «ніяк не може зрозуміти, що мистецтво по природі своїй не виносить ніяких рамок і що, коли його і можна назвати «виробництвом», то в усякому разі воно дуже далеко стоїть від машинтресту» [32, с. 536]. Стосовно поділу письменників, то М. Хвильовий відповідає усім охочим таке: «письменники не галушки, їх поділяти не можна» [32, с. 539]. Продовжуючи далі свої думки, автор пише: «Наш критерій – організуйся як завгодно, по яких хочеш «критеріях». Але ідеологічний – ми лишаємо за собою. Легалізований ідеологічно-літературний центр один, і ім'я йому – ВАПЛІТЕ. (...) ВАПЛІТЕ – це та організація, що взяла на себе місію зробити крутий поворот гарбі пролетарського мистецтва, що загубило дорогу... Це є громадський інститут марксистської естетики» [32, с. 544–547].

Надалі М. Хвильовий торкається наступного напрямку – масовізму! «Масовізм є метод виховання масової психіки, є, перш за все, – політика [32, с. 548]. «Творити те, що називається мистецтвом, може не кожна людина, навіть не кожна культурна людина» [32, с. 548]. Автор памфлету з'ясовує, що відрізняє український та російський масовізми. І при цьому виявляється, що українському масовізму у цьому порівнянні легше, оскільки його очолює С. Пилипенко. Резюмуючи, автор зазначає, що «мораль без ідеології, з одного боку, деморалізує читача, а з другого боку, її використовує дрібна буржуазія, придушуючи цією порожньою мораллю критичний інстинкт живого суспільства» [32, с. 551].

Наступний параграф памфлету має назву «Дайош пролетаріат!» Тут з'являється відома цитата: «...про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про "вольний город Одесу", який зі "скрежетом зубовним" вивчає цей "собачий язик", який кричить у Москву: "Гвалт! Рятуйте, хто в Бога вірує!", який почуває, що губить під собою ґрунт, який, по суті, є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипінський "лемент"... Саме він і є головною перешкодою до дерусифікації робітництва» [32, с. 562]. Далі йде наступний – «Іще дайош інтелігенцію!» «Інтелігенція є не що інше, як освічена частина якогось класу» [32, с. 564]. Ще згодом, вступаючи у полеміку з київським «плужанином» С. Щупаком, він наголошує, що «навкруги тайга азійської хохландії і темна «малоросійська» ніч» [32, с. 565]. Згадуючи М. Зерова, М. Хвильовий стверджує, що краще орієнтуватися у мистецтві на нього, ніж на легковажних писак [32, с. 569].

Останній розділ памфлету міг би й не з'явитися, якби не вийшла друком брошура Костя Буревія «Європа чи Росія». Розділ починається з розлогого епіграфу В. Белінського, в якому останній стверджує, що українська література буде мати сенс тільки тоді, коли її представники почнуть «плясать трепака и гопака» [32, с. 571]. Надалі автор памфлету звинувачує К. Буревія у тому, що він шукає постійно паралелі між Москвою та Україною. Згодом М. Хвильовий запевняє читача, що «Союз все-таки залишається Союзом і Україна – самостійна одиниця». Розвиваючи думку, автор наголошує на тому, на яку з літератур мусить орієнтуватися українська. І відразу дає відповідь: «У всякому разі не на російську! (...) російська література тяжіть над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування (...) Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми» [32, с. 573].

Отже, через хащі памфлетів червоною лінією проходять три позиції: 1) кінець малоросійському епігонізму та провінціальності, українська культура має прилучатися до світової та, в першу чергу, європейської; 2) кінець російської гегемонії в Україні, оскільки Україна – самостійна держава; 3) українська культура започатковує новий курс, що має умовну назву «азіатський ренесанс».

Стосовно Леоніда Плюща, то народився він у Киргизстані в робітничій сім'ї. На самому початку Другої світової війни його батько пішов на фронт і не повернувся. Коли лікарі виявили у малого кістковий туберкульоз, сім'я переїхала до Одеси, де він 5 років лікувався в туберкульозному санаторії. Після закінчення школи зі срібною медаллю, вступив на фізико-математичний факультет Одеського держуніверситету, де провчився 3 курси. Перервав навчання і рік працював сільським учителем. Продовжив вчитися у Київському університеті, закінчив механіко-математичний факультет (1962). До 1968 р. працював в Інституті кібернетики Академії наук УРСР на посаді інженера-математика за фахом біо- і психокібернетика [7].

1964 р., після усунення М. Хрущова, Л. Плющ пише листа в ЦК КПРС, де висловлює свої погляди на демократизацію в СРСР. З 1966 р. починає писати статті для самвидаву. Це були статті про природу соціалістичної держави, її ідеологію та з національних проблем в СРСР. Він, як і багато хто з дисидентів його покоління, був за переконаннями марксистом і вірив у «соціалізм з людським обличчям» [7]. У передмові до видання «У карнавалі історії» Л. Плющ зазначає шлях, яким більшість з дисидентів йшли до заперечення соціалістичної влади: «оголене, беззахисне сумління не дозволяє людині пристосуватися до оточення або сховатися за хитрою ідеологією, яка заслонює муки ближнього» [25, с. 15].

Прикметно, що спочатку Л. Плющ самоусвідомлював себе як росіянин. Проте після знайомства із представниками київського дисидентського

середовища та глибшого занурення у модерну українську культуру все більше і більше відчував себе українцем. Чималу роль у цьому процесі відігравали саме ознайомлення із здобутками українського «Розстріляного Відродження» 1920-х рр., до покоління якого належав і М. Хвильовий. Зокрема, у середині 1960-х рр. Л. Плющ із дружиною зазіналися із художницею Іриною Авдієвою, яка в 1920-х рр. була актрисою в театрі «Березіль» відомого режисера Леся Курбаса, згодом репресованого советським режимом. У своїх спогадах «У карнавалі історії» математик згадував про І. Авдієву: «...завдяки їй моє зацікавлення моїм народом, моєю національною культурою вийшла за межі любові до українських пісень, Шевченка й Лесі Українки. Завдяки їй я усвідомив не тільки великий духовний потенціал українців, а й дізнався, що цей потенціал у 20-ті роки був частково виявлений поетом Тичиною, ... драматургом М. Кулішем, кінорежисером і сценаристом Довженком, художниками Кричевським, Петрицьким, Бойчуком, Падалкою» [24, с. 97].

Зрештою, Л. Плющ почав цікавитися та відкривати для себе відомих сучасників М. Хвильового – представників «Розстріляного Відродження» – прізвища яких довгий час перебували під забороною в СРСР. Зокрема, дуже позитивно дисидент відгукувався саме про Л. Курбаса. Відразу після виїзду на еміграцію політв'язень характеризував режисера як «інтелігента з рефлексією», який виступав прихильником соціалістичної революції до тих пір, поки вона несла визволення Україні та її народу. Театр «Березіль» Л. Плющ іменував «початком «Академії» української культури», а суттю діяльності його керівника – «висловлення українського духу у його трагічній революційності, в нових естетичних формах» [24, с. 182–183]. Знайомство із культурними здобутками покоління діячів 1920-х рр. відіграло дуже важливу роль у процесі трансформації світогляду Л. Плюща в бік українства.

Після першої хвилі арештів українських дисидентів наприкінці 1965 р. у самвидаві з'явилася праця літературного критика Івана Дзюби

«Інтернаціоналізм чи русифікація?», у якій автор виступив із критикою національної політики совєтського режиму, спрямованої на зросійщення українського народу. Перебуваючи на позиціях націонал-комунізму, І. Дзюба апелював до т. зв. «ленінської національної політики» та рішень партійних з'їздів 1920-х рр., прагнув повернення українзації. Під час своєї аргументації літературний критик відстоював в тому числі позицію М. Хвильового, який був комуністом, і водночас «був проти великодержавницького тиску на Україну». Л. Плющ у середині 1960-х рр. активно студіював і поширював працю І. Дзюби, а, отже, був ознайомлений із ідеями й позиціями українських націонал-комуністів 1920-х рр. [24, с. 184–185].

Зрештою, значний вплив на формування світогляду Л. Плюща справило знайомство у грудні 1968 р., уже після придушення совєтськими військами Празької весни, із Надією Суровцовою – громадською діячкою доби Української революції 1917–1921 рр., учасницею Центральної Ради, співробітницею Міністерства закордонних справ Української Держави, яка 27 років провела у сталінських таборах. Дисидент із дружиною провели декілька днів вдома у Н. Суровцової в Умані, розповідали про новинки самвидаву та слухали її розповіді про своє життя. Саме в контексті розмов із Н. Суровцовою у своїх спогадах «У карнавалі історії» Л. Плющ згадує прізвище М. Хвильового як «антропософа», «чесного революціонера» на противагу сучасній дисиденту комуністичній партії зразка другої половини ХХ ст., яку він іменує «мертвою партією вампірів... що владарюють над живими і омертвлюють своїм диханням всі живі ідеї революції, яка загинула» [24, с. 241–246]. Очевидно, під час розмов Л. Плюща із Н. Суровцовою чимало уваги приділялося обговоренню покоління українських націонал-комуністів 1920-х рр. загалом та М. Хвильового зокрема.

У 1969 р. Л. Плющ став учасником ініціативної групи по створенню Комітету захисту прав людини в ССРСР [25, с. 160]. Автором статей про

український дисидентський рух у російському самвидавному часописі «Хроніка поточних подій» був саме Л. Плющ [25, с. 117]. У січні 1972 р. советські каральні органи заарештували бельгійського студента українського походження Ярослава Добоша. Це був привід до масових арештів у середовищі українських дисидентів, в ході яких за ґратами опинився і Л. Плющ [25, с. 122]. Більшість із арештованих отримали реальні терміни ув'язнення. Але в арсеналі репресій комуністичної влади були й такі підступні методи, як запроторення дисидентів до спеціалізованих психіатричних лікарень. Саме така доля спіткала й Л. Плюща [25, с. 129].

Перебуваючи в ув'язненні, науковець продовжував працювати, наскільки йому дозволяли умови. Про це свідчить книга Т. Ходорович «Історія хвороби Леоніда Плюща» [8]. Після проходження трьох спеціалізованих медичних комісій, 1973 р. його було відправлено до Дніпропетровської спеціалізованої психіатричної лікарні. Цьому періоду свого життя Л. Плющ присвятив такі рядки: «Отак минали дні, крики й допити лікарів, жарти й побиття санітарами, стогони болю або розпачу, блатні пісні, суперечки і лайки про спорт, прилюдний онанізм, пожирання калу в убиральні й пошуки недокурків серед уживаного туалетного паперу» [25, с. 322]. Коли в серпні 1973 р. дружина дістала дозвіл на побачення з ним, то він її не впізнав, настільки була знищена його психіка «лікарями». Тим часом дружина Л. Плюща Т. Житнікова постійно виступала проти його перебування в лікарні тюремного типу, намагаючись привернути увагу світової громадськості до його складного становища [9, с. 147]. Особливо її зусилля активізувалися після того як почалися переміщення чоловіка по різних відділеннях лікарні: «З кожним днем Льоні було все гірше і гірше. Від галоперідолу тіло його напухло до неймовірних розмірів. Млявий і апатичний він ледве розмовляв на побаченнях» [8].

Однак Л. Плющу пощастило: на його захист виступила світова наукова громадськість і навіть Комуністична партія Франції. У 1976 р. Л. Плющу з родиною дозволили емігрувати закордон. У Франції Л. Плющ продовжив свою опозиційну діяльність: наприкінці 1970-х рр. він став співзасновником Закордонного представництва Української Гельсінської Групи в Європі [9, с. 166–167]. У вступі до своєї книги «У карнавалі історії» Л. Плющ писав: «можливість бачити світ своїми очима – це одна з найважливіших свобод для кожної нації» [25, с. 16]. Позитиви, які на кожному рядку трапляються в автопортреті Л. Плюща, свідчать про щирість, сумління і турботу за людину [25, с. 13]. А ще, у тому ж вступі, він називає Росію «мачухою» [25, с. 16]. Відтепер українці мали реальну можливість інформувати світову громадськість про те, що відбувається в СРСР.

Наукова зацікавленість Л. Плюща на час перебування в еміграції спрямовується на діяльність та творчість саме М. Хвильового. Вже в 1983 р. він пише у журнал «Сучасність» статтю, яка була присвячена останньому [22]. У подальшому, намагаючись розвинути перший успіх, дисидент написав кремезну монографію під назвою «Його таємниця, або «прекрасна ложа» Хвильового», якій присвятив понад 20 років свого життя [23, с. 800]. У передмові до книги автор попереджає читачів, що перед ними стоїть важке завдання впоратися з такою «розхристаною» книгою. Однак відразу виправдовується, що М. Хвильовий «заслугує на багатовимірне вивчення не лише «ароматом» свого слова, а й тою роллю, яку відігравав у часи Розстріляного відродження в середовищі найкращих українських митців». Розвиваючи на далі свою думку, Л. Плющ стверджує, що «вийшла з Фітільова чудова українська література Хвильового». Продовжуючи, автор твору застерігає, що «ключ антропософії, головний яким я пробую розкрити «секрети його творчості», сам по собі технічно складний. Та й не прийнято,

непристойно ним користуватися в науці, яка й сьогодні не відійшла від позитивістських своїх канонів» [23, с. 27].

У праці про М. Хвильового Л. Плющ ретельно аналізує ключові літературні твори і памфлети письменника, намагається зрозуміти їх приховані сенси, вписати в дух епохи 1920-х рр., порівняти із творчістю відомих сучасників. Дисиденту вдалося глибоко зануритися у творчість М. Хвильового, проаналізувати позалітературні аспекти його оповідань та романів, зосередитися в т.ч. на «відкриванні мітологічних первнів, архетипів глибинних психологічних процесів, філософсько-містичних лейтмотивів». Марко Роберт Стех у передмові до видання зауважував, що Л. Плющ шукав і показував у прозі М. Хвильового «неповторне, притаманно українське сприйняття цієї духовної сфери й намагається вказати в ньому елементи, які не підлягають нищівним ентропійним властивостям часу». Літературна спадщина письменника постала в інтерпретації Л. Плюща як живе та актуальне явище, яке має бути переосмислене в сучасних категоріях та повинне увійти в духовно-культурний світ незалежної України [23, с. 13–16].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, порівняльний аналіз ідейної спадщини Миколи Хвильового та громадсько-літературної діяльності Леоніда Плюща засвідчив глибоку тяглисть української інтелектуальної традиції спротиву імперському гнобленню та прагнення до національної свободи. Попри часову дистанцію та різні історичні обставини, обидва діячі стали носіями подібного ідеологічного коду – українського націонал-комунізму з чіткою європейською орієнтацією. Ідеї М. Хвильового про культурну незалежність України, відмову від провінціалізму й російської гегемонії, пошук нової мистецької якості стали тим підґрунтям, на якому пізніше формувався світогляд Л. Плюща. Світоглядна еволюція Леоніда Плюща, його переорієнтація на українські національні цінності, опір советській тоталітарній системі, а також глибоке зацікавлення спадщиною

«Розстріляного Відродження» – зокрема постаттю М. Хвильового – свідчать про живий зв'язок поколінь борців за українську духовну, культурну та політичну емансипацію. Його науково-літературна праця, присвячена М. Хвильовому, є не лише глибоким аналітичним дослідженням, а й моральною даниною видатному попереднику. Дослідження виявило маловивчений, проте концептуально важливий аспект української історії ХХ століття – спадкоємність ідейного опору в межах інтелектуального дискурсу, що об'єднав представників різних поколінь: від націонал-комуністів 1920-х до дисидентів 1970-х рр. Подальше вивчення цього зв'язку може суттєво поглибити розуміння як природи українського спротиву, так і механізмів формування національної ідентичності у складних умовах імперського та тоталітарного тиску. Напрямами для подальшого дослідження вказаної тематики може бути вивчення впливу письменників Б. Антоненка-Давидовича, М. Рильського, М. Бажана на покоління шістдесятників, а також порівняння і співставлення ключових ідейних компонентів світогляду українських культурних діячів 1920-х та 1960-х рр.

Список використаних джерел

1. Андреев В. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. Дніпропетровськ: Герда, 2012. 476 с.
2. Артюх В., Тимошенко Ю. Історія української філософсько-історичної думки (середина ХІХ – перша половина ХХ століття): навчальний посібник. К.: ФОП Ямчинський, 2025. С.150–157.
3. Бажан О. Репресивні заходи Комітету держбезпеки УРСР стосовно представників дисидентського руху на Одещині у другій половині 1950-х-1970-ті рр. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9581f0e3-4a58-4fe2-a484-f728774e00e8/content> (дата звернення: 3.05.2025).
4. Ган О. Трагедія Миколи Хвильового. (Б/м.): Прометей, (б/д.). 77 с.

5. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край: 2000. 389 с.
6. Жулинський М. Талант, що прагнув до зір. *Літературна Україна (Київ)*. 1989. 27 серпня.
7. Захаров Є. Плющ Леонід Іванович. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР*. Т. 1. Україна. Ч. II. С. 568–572.
8. История болезни Леонида Плюща / Сост. и коммент. Т. Ходорович. Амстердам: Фонд имени Герцена, 1974. 208 с.
9. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980 рр. К.: Либідь, 1995. 223 с.
10. Ковалів Ю. Література дискусія 1925–1928 рр. К.: Товариство «Знання» УРСР, серія «Духовний світ людини», 1990. № 1. 48 с.
11. Кульчицький С. Кремлівські інструменти російщення радянської України під час формування тоталітарного ладу. *Український історичний журнал*. 2024. № 6. С. 149–169. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.149>.
12. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія. 1917–1933. 5-те вид. К.: Смолоскип, 2007. 973 с.
13. Лісна І., Михайлів Т. Сталінські репресії на півдні України в 20–30-х рр. ХХ ст. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 37. С. 71–79. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-37-1-71-79>.
14. Марчук В., Максимець Б. Я. Лесів: життєвий шлях дисидента, релігійного діяча, борця за незалежну Україну. *Український історичний журнал*. 2022. Ч. 1. С. 190–205. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.01.190>.
15. Микола Хвильовий: Твори у п'ятьох томах. Нью-Йорк; Балтимор; Торонто: Об'єднання Українських Письменників «Слово» і Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978–1986.

16. Николишин С. Націоналізм у літературі на Східних Українських Землях. Париж, 1938. 48 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/1364-nikolishin-s-natsionalizm-v-literaturi-na-shidnih-ukrayinskih-zemlyah/> (дата звернення: 2.05.2025).
17. Парамонов А. Григорій Яковенко – біографія і родина. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/grigoriy-yakovenko-biografiya-i-rodina> (дата звернення: 03.04.2025).
18. Паска Б. Заходи КДБ при Раді Міністрів УРСР щодо припинення протестної активності українських дисидентів-політв'язнів у 1970-х рр. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 55. К., 2022. С. 224–239. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269758>.
19. Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 52–3, 14–20. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-3-2>.
20. Паска Б. Таємні агенти КДБ у боротьбі проти українського національного руху в 1970-х рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 101–106. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.17>.
21. Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.) – жертви більшовицького терору. К.: Воскресіння, 1992. 80 с.
22. Плющ Л. Деяко про запахи слів Миколи Хвильового. *Сучасність (Нью-Йорк)*. 1983. № 7–8.
23. Плющ Л. Його таємниця, або «прекрасна ложа» Хвильового. К.: КОМОРА, 2018. 800 с.
24. Плющ Л. У карнавалі історії: Свідчення. К.: Факт, 2002. 632 с.
25. Плющ Л. У карнавалі історії. Нью-Йорк: Сучасність, 1980. 373 с.

26. Попелюк Р. Дисидентський рух у СРСР: роль українсько-польської співпраці. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2024. Вип. 17. С. 214–229. DOI: <https://doi.org/10.33402/up.2024-17-214-229>.
27. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
28. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ: Смолоскип, 2012. 896 с.
29. Сухоручко В. Радянська каральна психіатрія як інструмент боротьби з українським дисидентським рухом (1960–1970-ті). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2023. Т. 34. № 2. С. 78–82. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.12>.
30. Турчина Л., Коломієць К., Мозуленко Д. Вплив діяльності М. Хвильового на позицію Л. Плюща. *QUESTIONS REGARDING THE PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Bordeaux (France), 2024. March*. С.168–171. URL: eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/02/QUESTIONS-REGARDING-THE-PROBLEMS-OF-HIGHER-EDUCATION.pdf (дата звернення: 2.05.2025).
31. Турчина Л., Спудка І. Спочатку було «Слово»: від радощів злету до падіння у прірву... (Розстріляне відродження). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Том 1. С. 111–116. DOI: <https://doi.org/10.26661/swfh-2019-52-017>.
32. Хвильовий М. Апологети писаризму // Хвильовий М. Твори у двох томах. Т. 2. К.: Дніпро, 1991. С. 515–575.
33. Хвильовий М. Думки проти течії // Хвильовий М. Твори у двох томах. Т. 2. К.: Дніпро, 1991. С. 444–514.
34. Хвильовий М. Камо грядеши // Хвильовий М. Твори у двох томах. Т. 2. К.: Дніпро, 1991. С.390–443.

35. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? // Хвильовий М. Твори у двох томах. Т. 2. К.: Дніпро, 1991. С. 576–621.
36. Шаповал Ю. Справа Івана Дзюби з відстані пів століття. *Український історичний журнал*. 2023. Ч. 5. С. 208–241. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.208>.
37. Шкандрій М. Микола Хвильовий. У п'ятдесяті роковини смерті. *Сучасність*. 1983. № 5. С. 7–14.
38. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років. К.: Ніка-Центр, 2015. 384 с.
39. Derevinskyi V. (2023). "The Ukrainian Herald" – A Journal Of The Ukrainian Resistance (1970 – 1972). *East European Historical Bulletin*, 2023. № 29. P. 173–183. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.29.292929/>.